

Батургареєва Владислава Станіславівна –
вчений секретар Інституту вивчення проблем
злочинності АПРН України, кандидат
юридичних наук

Роль кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності

Стаття присвячена феномену сучасної кримінальної субкультури, значення, елементи та функції якої розглядаються крізь призму походження рецидивної злочинності.

Неможливо дослідити рецидивну злочинність, залишивши поза увагою кримінальну субкультуру, оскільки “носіями кримінальної субкультури вважаються кримінальні групи, а персонально – рецидивісти” [1, с. 73]. Загальновідомо, що зазначене субкультурне утворення – могутній чинник рецидивної злочинності, але разом із тим й канал залучення широких верств населення до стандартів кримінального світу та прищеплення, у такий спосіб, психологічної толерантності до злочинної поведінки як такої і навіть зняття внутрішнього табу на злочинну діяльність. Якщо злочинність представляє собою барометр стану морального здоров’я суспільства, то й поширеність субкультури злочинців поза сферою їх спілкування виконує ті ж самі функції [2, с. 72].

Кримінальна культура є предметом професійного інтересу правознавців, соціологів, психологів, педагогів, фольклористів, мовознавців та інших фахівців. Над проблемою сутності кримінальної субкультури працювали Ю.М. Антонян, А.І. Гурув, А.І. Долгова, К.С. Єфимова, М.П. Клейменов, Д.А. Корецький, В.М. Кудрявцев, В.Ф. Пирожков, В.С. Разінкін, В.В. Тулегенов та ін. “У вітчизняній кримінології, – зазначається у спеціальній літературі, – кримінальна субкультура досліджується як щось відокремлене, у кращому випадку – в якості “фону” злочинності” [3, с. 92]. Отже, цілісної її картини й досі немає. Це пояснюється відомою аморфністю і складністю у систематизації цього феномена, навмисною міфологізацією походження вказаної субкультури, принаймні з боку її носіїв, різними поглядами щодо співвідношення субкультури кримінальної з культурою офіційною тощо. До того ж оцінка впливу кримінальної субкультури на злочинне співтовариство і законслухняне суспільство нерідко залишається на рівні гіпотетичного знання. Невипадково І.М. Мацкевич зазначає, що стосовно кримінальної субкультури склалися певні уявлення, що міфологізувалися, як і злочинці, які є її головними носіями. На думку вченого, найбільш поширений міф полягає в тому, що кримінальна субкультура зародилася нещодавно і є унікальним явищем [4]. Але, як відомо, це явище вже довгий час знаходиться у центрі уваги представників теорії субкультур. Понад півстоліття тому американський соціолог А. Коен докладно дослідив особливості культурних цінностей кримінальних об’єднань – банд, угруповань тощо. В цих мікрогрупах створюються свої погляди, звички, навички, стереотипи поведінки, норми спілкування, права і обов’язки, система покарань, які застосовуються до порушників цих неформальних приписів. У кінцевому результаті все це створює субкультурне утворення [5].

Напевно, можна посперечалися з приводу часу походження кримінальної субкультури та її унікальності, але головним, на наш погляд, є те, якою силою кримінального зараження володіє цей феномен, принаймні на прикладі генезису

рецидивної поведінки. Встановлення ж ролі кримінальної культури у походженні злочинного рецидивізму передбачає визначення, хоча б у загальних рисах, поняття кримінальної культури та її структурних елементів.

Складниками усталеного словосполучення “кримінальна субкультура” є слова “субкультура” і “кримінальний”. Слово “субкультура” походить від однокореневого слова “культура” (лат. cultura – оброблювання, виховання, освіта, розвиток, шанування). Під останньою розуміють сукупність матеріальних і духовних цінностей, що створені людством у процесі суспільно-історичної практики та характеризують історично досягнуту ступінь у розвитку суспільства [6, 7]. У широкому розумінні культура – це високий рівень чого-небудь, високий розвиток і вміння [8]. Термін “кримінальний” у цьому разі застосовується для того, щоб означити зв’язок між субкультурним явищем, що розглядається, та злочинністю. Отже, вказівка на кримінальність не означає заборону, встановлену кримінальним законом.

У свою чергу префікс “суб...” походить від латинського кореня sub (під, поряд) і за своєю природою, будучи частиною складних слів, є інваріантним. Він означає: 1) розташування (розміщення) внизу, під чим-небудь або поряд з чим-небудь; 2) підпорядкування, підкорення; 3) неосновне, неголовне [9]. З цього випливає, що зазначений префікс вказує, з одного боку, на певний зв’язок між культурою і субкультурою, а з іншого, – на супідрядне положення останньої, оскільки “субкультура, як невеликі культурні світи, представляє собою систему цінностей, установок, способів поведінки і стилю життя, що притаманна більш дрібній соціальній спільності, просторово і соціально у більшому чи меншому ступені відокремлену” [10, 11]. Про супідрядність кримінальної субкультури свідчить й думка, що вона отримала свою назву внаслідок незначних масштабів поширення і ролі у соціальному житті [12].

Цікавим, на наш погляд, уявляється позиціонування у суспільстві двох пластів культурних утворень – так званої офіційної культури і кримінальної субкультури. Оцінки “розстановки сил” з цього приводу діаметрально протилежні. Так, стверджується, що кримінальна субкультура, хоча й пов’язана з цінностями, пануючими у суспільстві, але ж, як правило, знаходиться з ними у протиріччі. Тому, у суб’єкта, що сприймає субкультуру злочинної групи, розкріпачуються ті спонукання, які офіційна культура обмежує, вводить у певні межі і піддає соціальному контролю [3, с. 77]. Отже, особа начебто звільнюється від соціальних заборон і, більше того, саме їх порушення найчастіше і складають норму кримінальної субкультури [13]. Обслуговуючи інтереси представників злочинного світу, кримінальна субкультура неминуче входить у протиріччя з усталеними загальноприйнятими культурними цінностями [14].

На відміну від визнання кримінальної субкультури, як своєрідного антипода загальнолюдській культурній спадщині, існує думка, що кримінальна субкультура – це своєрідне підкультурне утворення, що виникає в межах основної культури, зберігаючи її провідні характеристики, і має свої особливості. Тому, “кримінальна субкультура все ж таки є інтегративною частиною офіційної культури, а не відокремленою “контркультурою”, що протистоїть основному змісту загальної культури”. І навіть більше, “у теперішній час кримінальна субкультура аж ніяк не суперечить загальній культурі, а гармонічно в неї вписується, відбувається їх зрощення” [15]. Вочевидь, така позиція склалася під впливом авторитету відомих науковців, які пропонують субкультуру злочинців розглядати як складовий елемент культури, хоча й такий, що руйнує підвалини людських стосунків [2, с. 72].

На наш погляд, підсумок достатньо полярним оцінкам місця кримінальної субкультури підводить лаконічне висловлення І.М. Мацкевича, що кримінальна субкультура не є частиною загальної культури, а виявляється її антиподом,

паразитуючи на її досягненнях, перетворюючи дійсно культурні цінності й досягнення людства в їх сурогат. Отже, кримінальна субкультура не проникає, а знищує загальну (офіційну) культуру [4]. Звичайно ж, при цьому не слід зовсім відкидати того зв'язку, що існує між пануючою у суспільстві культурою і кримінальним субкультурним утворенням.

Не можна не відмітити, що останнім часом про феномен кримінальної субкультури, її прояви, значення і роль як у сучасному злочинному середовищі, так і в соціумі в цілому сказано багато. Аналізуючи численні наукові та публіцистичні матеріали, відомості, отримані від рецидивістів, стає можливим скласти певне уявлення про сучасну кримінальну субкультуру.

Сьогодні кримінальна субкультура у широкому значенні представляє собою сукупність специфічних духовних і матеріальних цінностей, що не лише регулюють, а отже, певним чином упорядковують, життєдіяльність злочинної спільноти, пов'язану з її згуртованістю, спадковістю поколінь правопорушників, кримінальною активністю та захистом від спроб придушення та ін., а й стрімко поширюються в інформаційному просторі законослухняного суспільства за рахунок широкої соціальної бази прихильників цієї субкультури.

Констатуючи взаємозв'язок між кримінальною субкультурою і культурою офіційною, що відбувається у процесі метастазування першої на законослухняне суспільство, можна умовно вирізнити так званих повних і неповних носіїв цієї субкультури. До повних носіїв ми відносимо представників кримінального світу, тобто злочинців, для яких кримінальна субкультура – невід'ємний компонент їх способу життя та мислення, який вносить корективи, зокрема, до їх протиправної поведінки, спілкування з представниками соціального оточення, в якому злочинці знаходяться, принаймні, відбуваючи покарання тощо. Найтипівішими повними носіями кримінальної субкультури є рецидивісти. Для останніх вона не просто абстрактне явище, а таке, з яким вони тісно співіснують. Рецидивісти – творці, носії, передавачі та знавці цього утворення, що й забезпечує його життєдіяльність. Вочевидь, у цьому випадку йдеться про феномен кримінальної субкультури у вузькому значенні. Саме в цьому вимірі представляють поняття кримінальної субкультури О.О. Тайбаков і І.М. Мацкевич. Так, О.О. Тайбаков зазначає, що кримінальна субкультура – це соціокультурний феномен, конкретна форма буття загальнолюдської культури, сукупність символів, ідей, переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, засвоєних сукупністю професійних злочинців [16]. Під кримінальною субкультурою у вузькому розумінні слова І.М. Мацкевич розуміє духовну область особливої спільності людей, організованих звичайно у злочинні шайки, злочинні угруповання та організації [4].

Що стосується неповних носіїв кримінальної субкультури, то це, на наш погляд, прихильники, шанувальники окремих її елементів (наприклад, тюремної лірики, сленгу, татуювання та ін.). У дійсності, як здається, це гранично невизначений пласт осіб, який не має безпосереднього відношення до світу криміналу, але який мимоволі забезпечує живучість злочинного середовища. З цього погляду вказані особи є “удаваними” носіями кримінальної субкультури.

Під час дослідження нами зроблено цікаве спостереження. Якщо у місцях позбавлення волі кримінальна субкультура має, образно кажучи, чоловічий образ, оскільки абсолютна більшість її елементів орієнтована на чоловіку частину контингенту засуджених, носить характер імперативів саме для чоловіків, то у суспільстві (мається на увазі на волі) вона нібито знеособлена за статевою ознакою. З цього приводу Л. Зінов'єва стверджує, що “чоловічі... ігри держави у державі, вочевидь, чужі ув'язненим жінкам. Для визначення соціальної структури жіночих колоній штампи чоловічих структур не підходять. Припускаємо, що і там є своя “піраміда”, але більш розмита, на підставі жіночого індивідуалізму – більш

могутнього, ніж рабський, монархічний порядок влади чоловіків”. При цьому Л. Зінов’єва і не відкидає, що “наколки, які є у справжніх злодійок, перевірених рецидивісток, у колоніях мають суворо визначене значення, особливо у жінок, багатих кримінальним минулим” [17].

У плані визначення ролі кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності доцільно окреслити її складові, що присутні у злочинній біографії рецидивістів. Перелік цих складових у житті рецидивних злочинців відрізняється відомою повнотою, внаслідок чого їх слід вважати тією, образно кажучи, субстанцією, яка забезпечує підтримку життєдіяльності даного феномена. Визначення цих складових не викликає труднощів. Дуже докладно структуру кримінальної субкультури представив Ю.К. Александров у своїй роботі “Очерки криминальной субкультуры” (2001 р.). Отже, в якості її складових він визначив: а) “табель про ранги” (стратифікаційно-стигмативні елементи), що закріплює становище того чи іншого члена злочинної спільноти; б) поведінкові атрибути, до яких відносяться злодійські та тюремні закони, правила і традиції злочинного світу, а також клятви і прокляття, поширені у кримінальному середовищі; в) комунікативні атрибути (кримінальний жаргон (арго), спеціальні жести, прізвиська, татування; г) економічні атрибути (общак); д) сексуально-еротичні цінності; е) тюремну лірику; є) ставлення до свого здоров’я; ж) алкоголізм, наркоманію і токсикоманію [18, с. 9–10]. В.Ф. Пирожков усі складові кримінальної субкультури поділяє на два блоки цінностей, один з яких об’єднує духовні, а другий – матеріальні цінності. Отже, на його думку, блок духовних цінностей представлений суб’єктивними людськими силами і здібностями, що реалізуються у груповій активності (знання, вміння, професійно-злочинні навички і звички, етичні погляди, естетичні потреби, світогляд, форми і способи збагачення, способи вирішення конфліктів, управління злочинними спільнотами, кримінальну міфологію, привілеї для “еліти”, переваги, смаки і способи проведення дозвілля, форми ставлення до “своїх”, “чужих”, осіб протилежної статті та ін.). До матеріальних цінностей кримінальної субкультури входять предметні результати діяльності злочинних спільнот (знаряддя та способи вчинення злочинів, матеріальні цінності, грошові кошти тощо) [1, с. 73, 82].

У своєрідний спосіб визначає елементи кримінальної субкультури І.М. Мацкевич. З його точки зору, кримінальна субкультура складається з таких елементів, як кримінальна ідеологія, кримінальна моральність, кримінальний спосіб життя, кримінальна організація, кримінальний культ особи і зброї [4].

Ю.М. Антонян зі співавторами, визначаючи основні риси і тенденції тюремної субкультури, фактично в описовій формі показують її структуру¹: “Субкультура середовища осіб, позбавлених волі, включає в себе різні уявлення і погляди, певне світосприймання, свою життєву філософію. Ця субкультура реалізується в неформальних нормах і правилах поведінки, заборонах і приписах, санкціях і заохоченнях, у деяких видах художньої творчості, вона ж закріплює ієрархію середовища, встановлює соціальні ролі. У сукупності все це створює моральне і психологічне підґрунтя буття осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі” [2, с. 72]. Останній погляд на кримінальну субкультуру дозволяє стверджувати, що розподіл її на елементи – не єдиний спосіб системно поглянути на її природу. Справа в тому, що вона також має низку форм – субкультура злодійська, тюремна, крадіїв, шахраїв, наркоманів та ін.

Хоча чималій кількості рецидивістів й невідоме словосполучення “кримінальна субкультура”, проте про неї знають всі, і більш того, мабуть, жодний з них не може бути абсолютно незалежним від цієї субкультури, оскільки “під найбільш сильний та інтенсивний вплив кримінальної субкультури людина підпадає тоді, коли вона опиняється у місцях позбавлення волі” [19]. Це цілком слушне зауваження з огляду на те, що позбавлення волі у злочинній “кар’єрі” рецидивістів, як правило, –

невід’ємний факт. Принаймні висловлене стосується такої складової кримінальної субкультури, як входження, за термінологією Ю.К. Александрова, до стратифікаційно-стигмативної групи. Один із рецидивістів у такий спосіб висловився з приводу кримінальної субкультури: “Ви кажете про якусь там субкультуру, але ж це наше життя, порядок у “хаті”. Як зрозуміти у тюрмі, хто є хто? Відповідаю – тільки за тим принципом, чи живеш ти “мужиком” або “активістом” або, борони боже, “дірявим”, чи поважаєш ти тюремний закон або скочуєшся до безкраю... Інший немолодий рецидивіст, налаштований на ліричний лад, задумливо помітив: “Як почую “Таганку”, аж серце криється... Це ж про мене, молодого, дурного...”

Що ж насправді означає кримінальна субкультура для рецидивістів і яка її роль в їхньому житті, як повних носіїв цієї субкультури? На наш погляд, надати відповідь на це запитання можна через призму тих функцій, виконання яких “покладено” на кримінальну субкультуру.

У середовищі рецидивістів однією з основних функцій кримінальної субкультури є *стратифікаційна* функція. Її призначення полягає у визначенні чіткого статусу того чи іншого злочинця у кримінальному середовищі (так звана “прописка”) та віднесенні його до конкретної страти. У багатьох випадках наслідком цього є виключення можливості навіть юридичного виправлення особи. Так, рецидивіст, який має статус злодія в законі, авторитета, положенця та ін., ніколи не стане на шлях виправлення. Разом із тим ця функція показує одну зі сторін механізму дії кримінальної субкультури у кримінальному середовищі. У даному випадку вплив кримінальної субкультури відбувається на рівні індивідуального, коли приписаний злочинцю статус у злочинній ієрархії інтеріоризується ним. Входження злочинця до ієрархії, як правило, супроводжується справжнім випробуванням, яке є іманентною частиною тюремної субкультури. Від того, як людина проходить через ці випробування, залежить і її місце у злочинній спільноті. В цьому полягає зміст функції стратифікації у практичній площині. Що стосується теоретичного аспекту названої функції, то слід зауважити, що урахування особливості її дії дозволяє здійснити типологію рецидивістів, одним з елементів комплексного критерію якої є визначальне місце злочинця у злочинній ієрархії. Як засвідчили рецидивісти, на відміну від “першоходок” для них входження до тюремної ієрархії в усі наступні засудження має скоріше формальний характер. Це пояснюється тим, що принаймні одного разу вони вже проходили випробування “пропискою”. Тому, кожного нового разу до в’язниці рецидивісти приходять з відомим статусом.

Наступною функцією кримінальної субкультури, що має визначальне значення у світі рецидивістів, є *регулятивна* функція. Її зміст виявляється в декількох моментах. По-перше, при всій стихійності явища злочинності злочинці у місцях позбавлення волі тяжіють до відомої самоорганізації у вигляді дотримання чіткої злочинної ієрархії і внутрішньої дисципліни. В цьому спостерігається певний процес консолідації кримінального середовища, що забезпечується наявністю низки “нормативів” злочинного співіснування (“законів”, традицій, “наказів”, правил поведінки для різноманітних стратифікаційних груп, клятв тощо). У такий спосіб підтримується життєдіяльність усієї системи. Як зазначає Ю.М. Антонян зі співавторами, консолідація засуджених на базі специфічної субкультури особливо негативно впливає на їх особистість і поведінку. Ця субкультура стає основним фактором, що компенсує в тому чи іншому ступені тяжкість позбавлень, пов’язаних з відбуванням покарання, коли у засуджених формується впевненість, що тільки у “своєму” середовищі, а не з боку адміністрації, вони зможуть знайти розуміння і підтримку [2, с. 73]. По-друге, реалізація регулятивної функції кримінальної субкультури сприяє поширенню злочинної ідеології, націленої, з одного боку, на

молодь, а з іншого, – на нещодавно засуджених осіб. У повному обсязі вказана функція діє у місцях позбавлення волі, оскільки там мало шансів уникати вимушених контактів зі справжніми носіями цієї субкультури, а отже вийти з-під її дії. По-третє, жорстка регуляція буття злочинного співтовариства сприяє поповненню лав невиправних злочинців і забезпечує згуртованість членів організованої злочинності, які нерідко виявляються рецидивістами.

Інформаційно-комунікативна функція кримінальної субкультури, виконання якої забезпечується завдяки наявності таких її атрибутів як жаргон (арго), спеціальні жести, клички, татуювання та ін., у середовищі рецидивних злочинців виконує велику роль. Так, за допомогою жаргону і жестів злочинцями традиційно шифруються різноманітні повідомлення, зміст яких повинен залишатися незрозумілим для оточуючих. Вони можуть бути пов'язані безпосередньо зі злочинною діяльністю рецидивістів (наприклад, обмін досвідом), упізнанням “своїх” і виявленням “зрадників” у злочинному оточенні, попередженням про небезпеку, способами уникнення переслідування тощо. У цьому плані жаргон носить інструментальний характер. Крім того, жаргон забезпечує внутрішнє життя кримінальної спільноти, пов'язане з розвагами, статевим відносинами, трудовою діяльністю тощо [18, с. 46].

Стрімке поширення жаргонізмів у суспільстві та вживання, особливо молоддю, професійної злодійської лексики і спеціальних жестів викликає незадоволення досвідчених рецидивістів, які радіють за обмежене використання спеціального жаргону. На їхню думку, це приносить лише шкоду злодійській справі, оскільки втрачається первісне призначення жаргону – служити утаємничуванню певної інформації.

Клички і татуювання й навіть розміщення злочинця у просторі, коли він відбуває покарання, є тими знаками розрізнення у кримінальних спільнотах, “читаючи” які можна точно визначити “хто є хто” [1, с. 76]. Без них, як і без жаргону, так само не може здійснюватися інформаційно-комунікативна функція. Всі означені елементи кримінальної субкультури, за допомогою яких відбувається спілкування рецидивістів, встановлюються зв'язки між ними та визначається місце кожного з них у злочинній спільноті, дуже значущі для них.

У цілому прояв інформаційно-комунікативної функції кримінальної субкультури у спільноті рецидивістів відрізняється більшою інтенсивністю порівняно з особами, засудженими у перший раз. Це пояснюється тим, що вони не уперше вчиняють злочини, а отже стикаються із системою відбування покарання, коли вимушені знаходитися з іншими правопорушниками.

У спеціальній літературі вказується на виконання економічними елементами (атрибутами) кримінальної субкультури *матеріально-фінансової* функції, реалізація якої передбачає: 1) виділення із “загальної каси” (так званого злодійського общаку) грошей на виготовлення й зберігання знарядь вчинення злочинів; 2) надання матеріальної допомоги злочинцям, які потрапили до місць позбавлення волі, та їх сім'ям; 3) оренду приміщень під злодійські кубла, 4) подальше розширення злочинного бізнесу; 5) підкуп представників законодавчої та виконавчої влади, співробітників правоохоронних органів; 6) створення матеріально-фінансової бази злочинних об'єднань; 7) виконання пропагандистко-психологічної функції; 8) зайняття лихварством; тощо [18, 20, 21].

Спроба дослідника з'ясувати в рецидивістів більш детально про матеріально-фінансову функцію кримінальної субкультури не мала успіху. Тому, відомості щодо такої кримінальної субкультури, отримані при вивченні рецидивної злочинності, носять дуже фрагментарний характер. Про злодійський общак жодний з рецидивістів, кому ставилося про це запитання, не відповів відверто. Рецидивісти лише розповідали, що ділилися з іншими засудженими харчами з передач, а коли

звільнялися з місць позбавлення волі, друзі з кола засуджених допомагали їм одягом та продуктами. Один із запеклих рецидивістів відверто констатував, що під час відбування ним покарання його матері ніхто не допомагав, хоча він і сподівався на це. Отже, як виявляється, насправді це достатньо таємнича функція, про дійсний зміст якої знають небагато з рецидивістів або принаймні не хочуть вести бесіду на цю тему. Тому, все висловлене рецидивістами зводиться до відомих речей.

Ще однією функцією кримінальної субкультури є *карально-захисна*. Звичайно ж, її можна вважати у певному сенсі частиною регулятивної функції, але вона настільки важлива у забезпеченні життєдіяльності злочинної спільноти, що її доцільно виокремлювати в якості самостійної.

Своєрідним механізмом підтримання кримінальних норм і принципів виступає система блатних санкцій щодо осіб, які належать до злочинного середовища і припускаються порушення цих нормативів. Ці санкції, з одного боку, покликані бути запорукою стабільності у співіснуванні злочинців (особливо у місцях позбавлення волі), а з іншого, – карою для тих, хто порушив злочинський (тюремний) закон, та залякуванням і повчанням для всіх інших. Як тут не провести аналогії з цілями кримінально-правового покарання? У такий спосіб кримінальне середовище намагається захистити себе, так би мовити, зсередини. Дійсно, у кримінальній субкультурі нерідко виступають на перший план закони фізичного виживання, культурна оболонка зникає, сила і жорстокість стають домінантами поведінки [3, с. 77].

Блатним санкціям та їх ролі присвячено чимало досліджень. У спеціальній літературі вказується, що блатні санкції різняться у залежності від статусу особи у злочинній спільноті, до якої вони застосовуються. Так, стосовно злодіїв у законі існують три види санкцій, яким вони можуть бути піддані – публічний ляпас, переведення до нижчої касти (ударити по вухам) і смерть. До злочинців, які не мають статусу злодія у законі, може застосовуватися значна кількість санкцій, основними з яких є побиття, вчинення насильницького акту мужолозтва, переведення з категорії блатних до категорії мужиків, вигнання з сім'ї (мікрогрупи) та ін., аж до вбивства [18, с. 15–16].

Опитані рецидивісти продемонстрували відмінне знання всіх цих санкцій. Більшість з них відмітили, що були об'єктами кари або свідками застосування подібних санкцій в місцях позбавлення волі. Головною провиною їх застосування було, як правило, “крисятництво”, тобто крадіжки у засуджених, і вживання у лексиконі матірщини. Що стосується застосування блатних санкцій до злодіїв у законі, то про такі випадки рецидивісти, звичайно ж, чули, але на власні очі, з їх слів, це бачили одиниці.

При цьому цікавим є те, що рецидивісти в цілому згодні з такою системою підтримання “порядку” у злочинній спільноті. Однак, це не повний зміст карально-захисної функції кримінальної субкультури. Її повний зміст залежить від усіх тих видів загроз, з якими зіштовхується кримінальне середовище. Рецидивісти внесли ясність до даного питання, гранично чітко визначившись з тим, від чого треба захищатися. За свідченнями рецидивістів, будь-який “зек”, який поважає себе та тюремний закон, повинен захищатися, по-перше, від зрадників злочинської справи у широкому значенні цього слова у своїх лавах, по-друге, від представників правоохоронної системи, які займаються викриттям їхніх злочинів, адже намагаються “ускладнити” життя злочинців, по-третє, від бандитів, котрі займаються “безкраєм”. Ось три основні “загрози” для них сьогодні. З цього можна зробити висновок, що елементами захисту є не тільки блатні санкції, але й жаргон, який у відповідних випадках використовується для таємного спілкування між собою, конспірування, тобто приховування своїх намірів від “конкурентів”, зрадників, представників правоохоронної системи тощо.

У певному сенсі таке ставлення до безпеки злочинного співтовариства консолідує злочинців, створюючи ситуацію кругової поруки і ще більше протиставляючи себе оточуючому середовищу. Одночасно у правопорушників створюється ілюзія особливої привабливості простих, нехай і хибних, принципів товариства, братерства, допомоги, взаємовиручки та ін. В умовах же недовірливого ставлення людей до тих, хто відбував покарання, в останніх посилюється бажання шукати однодумців серед собі подібних. Таким чином, ідеологічне підґрунтя, яким для злочинців виявляється кримінальна субкультура, в генезисі рецидивної злочинності, маючи дуже потужний потенціал, є константою цього виду злочинності.

Кримінальна субкультура здійснює й *дозвільну* функцію, яка несе як психологічно-пропагандистський зміст, канонізуючи ті чи інші злочинські принципи й ідеї, так і забезпечує художнє дозвілля злочинців, міфологізуючи і облагороджуючи злочинний спосіб життя, злочинне братерство, культ особистої незалежності, сили тощо. Саме завдяки цієї функції через, так звану, тюремну лірику, у суспільство широко тиражуються злочинні погляди, ідеали і принципи. Таким чином, одне з призначень дозвільної функції кримінальної субкультури – виконувати зв'язуючу роль між злочинною спільнотою та соціумом. Це підтверджує Ю.К. Александров, який пише, що вказана сфера кримінальної субкультури... отримала широке розповсюдження не лише у кримінальному середовищі, але й у суспільстві в цілому [18, с. 64].

Сфері кримінальної субкультури, яка слугує матеріальним субстратом дозвільної функції, так само присвячено чимало досліджень [22]. Це предмет самостійного поглибленого вивчення. Стосовно рецидивістів лише зауважимо, що в цілому вони є знавцями означеного пласту кримінальної субкультури. Вони охоче вступали у дискусії з цього приводу, висловлювали свою “авторитетну” думку, заявляючи, що “якщо люди цікавляться нашими піснями, то це не випадково, в них вся правда життя...”. При цьому деякі з них навіть посилалися на поезію і музику В. Висоцького, Б. Окуджави, О. Галіча, О. Розенбаума, С. Єсеніна тощо, не говорячи вже про творчість численних представників сучасної естради. Участь відомих літераторів і музикантів в актуалізації тюремної тематики через їх творчість надає рецидивістам вагомість навіть у власних очах та запевняє про небайдужість до їх “тяжкої” долі. В очах навколишніх нарочито створюється образ страждальців, але є сенс у зауваженні одного з рецидивістів: “Ви ніколи не задумувалися, а чому молодий хлопчисько “мотає” строк аж в 10–15 років, а його на волі чекає старенька матуся? Мабуть, за ним не одне вбивство і десяток “гоп-стопів”? А ви, наївні, вірите і плачете.... Як на мене, це найчастіше за все жалісні байки...”.

Перелік функцій кримінальної субкультури, напевно, можна продовжувати. Так, у спеціальній літературі зазначається й про інші її функції (сексуально-еротична, функція специфічного ставлення до свого здоров'я) [1, с. 85]. На наш погляд, елементи субкультури, якими представлені названі функції, у достатній мірі виконують відповідне призначення у межах інших функцій. Наприклад, мужолозтво, як спосіб зниження статусу засуджених осіб, віднесене В.Ф. Пирожковим до сексуально-еротичної функції субкультури [1, с. 85]. Але ж подібне ставлення одних засуджених до інших можна розцінювати й як прояв карально-захисної функції, і як елемент стратифікаційної функції. П'янство і наркоманія, що можуть розглядатися в якості специфічного ставлення злочинців до свого здоров'я, одночасно відбивають й викривлену культуру відпочинку й розваг, які є виразом дозвільної функції [1, с. 85]. Тобто, чимало елементів кримінальної субкультури відрізняються поліфункціональністю.

Підсумовуючи наявне і отримане знання про кримінальну субкультуру, зокрема, її роль у генезисі рецидивної злочинності, можна зробити декілька висновків:

1. Для рецидивістів кримінальна субкультура – ідеологічне підґрунтя не лише їх злочинної діяльності, але й взагалі образу їхнього життя, чимало сторін якого орієнтуються на принципи й поняття, закладені цією субкультурою. В генезисі рецидивної злочинності кримінальна субкультура, маючи дуже потужний потенціал, є вагомим детермінаційною константою цього виду злочинності. Крім цього, вона сприяє виробленню у населення психологічної толерантності до злочинної поведінки. У цьому плані уявляється справедливим зауваження, що “традиції” злочинності розвиваються, зберігаються і передаються у визначеному соціально-культурному середовищі [3, с. 91].

2. Кримінальна субкультура у широкому значенні – це сукупність специфічних духовних і матеріальних цінностей, що, по-перше, забезпечують регулятивний вплив на життєдіяльність злочинної спільноти, сприяючи її згуртованості, спадковості поколінь правопорушників, кримінальній активності та захисту від спроб придушення та ін., а по-друге, стрімко поширюються в законослухняному суспільстві, розхитуючи підвалини дійсної культурної спадщини людства. Найтиповішими носіями, творцями та передавачами кримінальної субкультури є рецидивісти, оскільки вся їх злочинна “кар’єра” супроводжується нею. Жодний з них не може бути абсолютно незалежним від цієї субкультури, оскільки опиняючись у місцях позбавлення волі, вони у будь-якому разі потрапляють під її інтенсивний вплив, принаймні, при визначенні свого місця у злочинній ієрархії.

3. Надати відповідь щодо місця кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності можна через призму функцій, виконання яких “покладено” на цю субкультуру. До таких відносяться: стратифікаційна, регулятивна, інформаційно-комунікативна, матеріально-фінансова, карально-виховна та дозвільна.

Список використаних джерел

1. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. Психология подростковой преступности. – Кн. 1. – М.: Ось-89, 1998. – 304 с.
2. Антонян Ю.М., Верецагин В.А., Калманов Г.Б. Тюремная субкультура и нейтрализация ее негативных проявлений // Государство и право. – 1996. – № 10. – С. 72–79.
3. Криминология: приглашение к дискуссии: Монография / Авт. кол.: А.В. Баляба, Э.В. Виленская, Э.А. Дидоренко, Б.Г. Розовский. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 318 с.
4. Мацкевич И.М. Криминальная субкультура // Российское право в Интернете. – 2005. – № 1 <<http://rli.consultant.ru/magazine/2005/01/criminology/art1/>>
5. Cohen A. Delinquent Boys. The Culture of the Gang Glencoe. – N.Y.: The Free Press, 1955. – 202 с.
6. *Философский словарь* / Под ред. М.М. Розенталя. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1975. – С. 196.
7. БСЭ. – Т. 13: КОНДА-КУН. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1973. – С. 594.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 22-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1990. – С. 314.
9. БСЭ. – Т. 25: Струнино-Тихорецк. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1976. – С. 18.
10. Мендра А. Основы социологии: Учеб. пособие / Пер. с фр. – М.: NOTA BENE, 1999. – С. 169.
11. Сергеев С.А. Молодежные субкультуры в республике // Социс. – 1998. – № 11. – С. 95.
12. Иншаков С.М. Культура и ее воздействие на преступность // Преступность и культура. – М.: Рос. криминолог. ассоц., 1999. – С. 7.
13. Крутер М.С. Некоторые факторы молодежной преступности в России // Акад. юрид. журнал. – Иркутск. 2001. – Апрель-июнь. – № 2(4). – С. 52.

14. *Иванов В.В.* Насилие и криминальная культура // Проблемы преступности: традиционные и нетрадиционные подходы. – М.: Рос. криминолог. ассоциац., 2003. – С. 170.
15. *Кочетков А.В.* Проблемы противодействия криминальной идеологии в культуре: криминологические и уголовно-правовые аспекты: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Моск. гос. юрид. акад. – М., 2002. – 20 с.
16. *Тайбаков А.А.* Преступная субкультура // Социс. – 2001. – № 3. – С. 90.
17. *Зиновьева Л.* Черный пояс любви <<http://az.gay.ru/articles/articles/kazn.html>>
18. *Александров Ю.К.* Очерки криминальной субкультуры. – М.: Права человека, 2001. – 152 с.
19. *Біленчук П.Д., Гель А.П.* Правова характеристика специфічних ознак мови та поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2001. – № 4. – С. 42.
20. *Гуров А.И.* Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М.: Юрид. лит., 1990. – 304 с.
21. *Корецкий Д.А., Тулегенов В.В.* Криминальная субкультура и ее криминологическое значение. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2006. – 243 с.
22. *Ефимова Е.* Современная тюрьма. Быт, традиции и фольклор. – М.: ОГИ, 2004. – 398 с.

The article is devoted to the phenomenon of modern criminal subculture, its importance, elements and functions are examined through the prism of recurrent crime origin.

© В.С. Батиргареева, 2007

1 *Примітка.* Тут ми опускаємо питання про співвідношення кримінальної субкультури з тюремною, вважаючи останню основною формою прояву першою. Лише зазначимо, що в даному разі головним для нас є уявлення про ті складові (елементи), з яких складається субкультурне утворення, пов'язане з кримінальним середовищем.